

УДК: 336.762:338.433:633

РОЛЬ І МІСЦЕ ТОВАРНОЇ БІРЖИ У ФУНКЦІОНУВАННІ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ЗЕРНА

*ПЕТРЕНКО Ю.А., АСПІРАНТ,
ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ*

В статті розглядається необхідність вирішення проблеми функціонування регіонального біржового ринку зерна, виявлення ролі та місця товарної біржі у функціонуванні регіонального ринку зерна.

This paper reviews the need to address the functioning of a stock market grain, revealing the role and place of commodity exchange in the functioning of the regional grain market.

Постановка проблеми. У сучасних умовах функціонування агропромислового комплексу країни важливим напрямком державної політики є розвиток організованого аграрного ринку та формування його інфраструктури. При цьому забезпечення виробництва матеріально-технічними ресурсами і сировиною, реалізація сільськогосподарської продукції та продовольства має ґрунтуватися на принципах прозорості та конкуренції.

Для забезпечення таких напрямків розвитку аграрного сектору економіки важлива роль відведена товарній біржі, як організатору ринкових взаємовідносин між учасниками аграрного ринку, що має позитивно вплинути на підвищення ефективності виробництва та збуту сільськогосподарської продукції, в тому числі зерна та зміцнити авторитет держави на світовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостям діяльності регіональних аграрних біржових ринків, як складової вітчизняного організованого ринку у науковій літературі приділялась не достатня увага. Зокрема Б.П. Дмитрук характеризує біржовий ринок сільськогосподарської продукції в Україні як цілісний елемент не визначаючи впливу на показники його діяльності регіональних товарних бірж. При цьому основна увага спрямована на визначення мети і завдання біржового ринку,

принципів його розвитку, державного регулювання, структури ринку, удосконаленню діяльності учасників та перспектив подальшого розвитку [4, С. 117-131].

Подібні теоретичні характеристики біржового ринку сільськогосподарської продукції зустрічалося у працях Б.В.Губського, М.О. Солодкого, Р.П. Дудяка, Г.О. Шевченко та інших. Слід зазначити, що при цьому було відсутнє визначення регіонального аграрного біржового ринку, зокрема ринку зерна [3, 9, 11].

Під поняттям „аграрний ринок” законодавчо визначено сукупність правовідносин, пов’язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції. „Організований аграрний ринок” є сукупністю правовідносин, пов’язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів, предметом яких є сільськогосподарська продукція, за стандартизованими умовами та реквізитами біржових договорів і правилами аграрної біржі.

До того ж визначено поняття „ринку зерна” як системи товарно-грошових відносин, що виникають між його суб’єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням.

Формування цілей статті. Вирішення проблеми функціонування регіонального біржового ринку зерна, недостатнє її дослідження і висвітлення в економічній літературі зумовили необхідність виявлення ролі та місця товарної біржі у функціонуванні регіонального ринку зерна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з основних елементів інфраструктури аграрного ринку є товарні біржі, які світовою практикою оцінюються як найбільш досконала форма організації торгівлі. Регіональні товарні біржі є невід’ємною частиною вітчизняного біржового ринку основним завданням яких є забезпечити цивілізовані взаємовідносини між учасниками біржового ринку на обласному рівні.

Досі невідоме точне пояснення походження слова біржа.

Серед науковців поширені дві версії. Згідно з першою версією, витоки його лежать у новолатинському слові „bursa” – шкіряний гаманець [2, 3, 8, 10, 11]. Згідно з іншою версією сама назва пов’язується з іменем бельгійського купця Ван дер Бурсе, який мешкав у місті Брюгге і мав на своєму родовому гербі зображення трьох гаманців. Він же надав у розпорядження торговців свій будинок, який згодом став першим приміщенням біржі [4, 6, 10]. Сьогодні науковці і практики визнають три основні значення біржі: об’єднання комерційних посередників; місце торгів; гуртовий ринок.

Товарна біржа є організованим ринком товарів. Головною метою її функціонування є створення цивілізованої сфери економічних відносин між виробниками і споживачами товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках. Тому біржа як організація не виступає в угодах купівлі-продажу стороною, тобто не дійсноє торговельно-посередницьку діяльність, а забезпечує сприятливі умови для здійснення комерційної діяльності.

Створені в нашій країні в дев’яностих роках товарні біржі нині перебувають на етапі еволюції по мірі розвитку ринкової економіки, що передбачає зміни у характері, формах, організації біржової торгівлі. Це є, виходячи з світового досвіду, нормальний, об’єктивний процес просування від найпростіших форм біржової торгівлі, коли угоди укладаються на партії наявного товару, до більш високої організації торгівлі сучасного ф’ючерсного ринку [9].

Розглянемо результати діяльності найбільших бірж в Україні, що наведені в таблиці 1, щодо обсягу, та кількості укладених угод.

Товарні біржі функціонують в Україні на підставі Закону України від 10 грудня 1991 року „Про товарну біржу”, згідно якого біржа є організацією, що об’єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і має за мету надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу і пов’язаних з ним торгівельних операцій.

Таблиця 1

Результати діяльності найбільших бірж України за I квартал 2010 року

Біржі України	Обсяги укладених угод		Кількість укладених угод	Середня вартість однієї укладеної угоди, тис. грн.
	млн. грн.	у % до підсумку		
всього	18988,5	100,0	311591	60,9
в тому числі:				
ВАТ «Українська біржа»	5558,9	29,3	265134	21
ВАТ «Фондова біржа «Перспектива»	3487,1	18,4	9770	356,9
Українська універсальна біржа	2832,6	14,9	563	5031,2
ЗАТ «Українська міжбанківська валютна біржа»	2140,8	11,3	585	3659,5
Чорноморська ТБ Агропромислового комплексу	1259	6,6	65	19369,6

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Виділяють наступні завдання товарної біржі [4, 9, 11]:

- організація постійно діючого товарного оптового ринку;
- надання членам та відвідувачам організаційно-посередницьких, інформаційних та інших комерційних послуг при здійсненні угод;
- здійснення котирування цін на продукцію, яка реалізується на біржі;
- організація товарообмінних операцій, зустрічної торгівлі, експортно-імпортних операцій, проведення аукціонів і ярмарок з товарного профілю;
- страхування біржових угод;
- збір, обробка, аналіз, розповсюдження інформації про кон'юнктуру біржового ринку.

Відповідно до асортименту товарів, що торгуються на

товарній біржі, вони поділяються на вузькоспеціалізовані та спеціалізовані (своїй еволюції приходять до універсальної торгівлі та є переважаючими) [8, 11]:

Залежно від сфери діяльності вся сукупність діючих товарних бірж поділяється на кілька груп [8]:

Центральні діють у межах держави, ґрунтуються на пропозиції та попиті широкого асортименту продукції, до яких належать засновані ще в 90-ті роки такі великі за обсягами біржового обороту та кількістю брокерських контор товарні біржі, як Українська універсальна товарна біржа, Українська товарна біржа та створена у 1995 р. Українська аграрна біржа.

Міжрегіональні товарні біржі територіально охоплюють декілька регіонів з пропозиції та попиту окремо визначених видів продукції.

Переважають в Україні регіональні або локальні товарні біржі [4, 9, 11]. Необхідність створення реального економічного простору на регіональному рівні на основі попиту і пропозиції, котирування цін, представництва інтересів як виробників, так і споживачів зумовило формування бази біржового регіонального сільськогосподарського ринку [9].

Законодавчо визначена необхідність діяльності регіональних товарних бірж на ринку зерна полягає у наступному:

— формування обсягів зерна державного резерву та регіональних ресурсів здійснюється шляхом укладання угод купівлі-продажу на регіональних біржах;

— на регіональних біржах Державним агентом проводяться інтервенційні операції по закупівлі зерна до інтервенційного фонду та продажу зерна інтервенційного фонду і продуктів його переробки для підтримання на внутрішньому ринку рівня цін на зерно та продукти його переробки;

— для розрахунку розміру страхової виплати за індексним страхуванням використовується спотова ціна метричної одиниці застрахованого зерна чи іншої сільськогосподарської продукції, діюча на організованому аграрному ринку на момент виникнення страхового випадку.

Основними умовами розвитку організованого ринку зерна на регіональному рівні є:

- вільний вибір напрямку діяльності;
- економічна самостійність суб'єктів ринку, що діють на основі різноманітності форм власності і господарювання;
- необмежена кількість учасників ринку;
- інформаційне забезпечення суб'єктів ринку стосовно поточної біржової та позабіржової кон'юнктури ринку зерна;
- мобільність ресурсного потенціалу.
- вільний вибір партнерів угод;
- вільне ціноутворення;
- відкритість для зовнішньоекономічної діяльності.

Багатовіковий досвід функціонування біржової торгівлі підтвердив її ефективність у встановленні товарно-грошової рівноваги ринку, збалансуванні попиту і пропозицій, у використанні сучасних засобів інформатики та обчислювальної техніки, у формуванні товарного ринку (Рис. 1) [11].

Рис. 1. Функції товарної біржі на регіональному ринку зерна [11].

Виходячи із аналізу та узагальнення попередньо розглянутих у вітчизняній науковій літературі функціональних особливостей діяльності товарних бірж, до їх основних функцій, як організаторів ринку зерна на регіональному рівні слід віднести:

- забезпечення концентрації попиту та пропозиції в єдиному місці, що досягається шляхом залучення на біржовий ринок якомога більшої кількості продавців і покупців оптових партій зерна.;

- регулювання оптового товарообігу ринковими механізмами. Це дозволяє впорядкувати гуртовий товарообіг, обґрунтовувати найефективніші шляхи просування зерна від виробника до споживача, мінімізувати пов'язані з цим витрати [7];

- формування ринкової системи виробничо-комерційних зв'язків.;

- кваліфіковане посередництво між продавцями та покупцями зерна;

- формування ринкових цін;

- зближення продавців і покупців в просторі та часі;

- боротьба з проявами монополізму на ринку зерна.;

- формування умов мінімізації комерційного та фінансового ризику;

- інформаційне забезпечення учасників ринку зерна.

Товарні біржі на регіональних ринках зерна мають здійснюють і низку допоміжних функцій:

- стандартизація якісних характеристик зерна, що дозволяє проводити торгівлю зерном за складськими квитанціями та аналіз ними картками;

- стандартизація біржових контрактів, що суттєво полегшує здійснення угод і прискорює процес їх оформлення;

- здійснення арбітражу на біржовому ринку зерна, що захищає майнові права і інтереси учасників біржової торгівлі, сприяє дотриманню договірних зобов'язань, підвищенню ефективності укладених угод;

- прискорення та раціоналізація розрахункових операцій, через розрахункові палати, які здійснюють розрахунки за укладеними угодами, стягнення грошової застави, клірингові операції;

- надання консультаційних послуг клієнтам. Ці послуги носять інформаційний і роз'яснювальний характер, які пов'язані з процесом здійснення угод і товарообігу;

— участь у формуванні доходної частини державного та місцевого бюджетів. Біржа та її члени є платниками податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які формують доходи відповідних бюджетів.

Проведений аналіз існуючих у вітчизняній літературі характерних ознак біржового ринку дає підстави стверджувати, що функціонування регіонального біржового ринку зерна має базуватися на наступних принципах: прозорість; створення розвиненої інфраструктури; підвищення ефективності діяльності учасників ринку; створення інформаційної системи; створення конкурентного середовища; збільшення фінансових ресурсів, спрямованих на кредитування підприємств агропромислового комплексу за рахунок укладення форвардних біржових угод.

Виходячи із основних напрямків державної і регіональної аграрної політики щодо створення адекватної інфраструктури ринку зерна, яка має забезпечувати подальше формування організованого прозорого ринку, умов для стимулювання участі в ньому товаровиробників, підприємств агропромислового комплексу, інших суб'єктів ринку, до основних напрямків подальшого розвитку регіональної біржової торгівлі зерном слід віднести:

— сприяння доступу на прозорий біржовий товарний ринок безпосередньо сільськогосподарських товаровиробників, підприємств агропромислового комплексу шляхом представлення їх інтересів через роботу на товарних біржах торгових домів, заготівельно-збутових кооперативів та інших брокерів на пільгових умовах для забезпечення торгівлі за реальними біржовими цінами та обмеження товарообмінних (бартерних) операцій;

— вдосконалення діяльності брокерських контор з метою забезпечення торгівлі зерном для подальшого його експорту, безпосередньо товаровиробниками-власниками продукції;

— максимальне використання елементів інфраструктури аграрного ринку, шляхом створення мережі торгових домів, збутових кооперативів, запровадженні прийнятних тарифів на послуги по зберіганню зерна на сертифікованих складах, які сприяють у формуванні великотоварних партій зерна;

— створення та розвиток товарними біржами власної інфраструктури для спрощення обслуговування клієнтів при укладенні угод купівлі-продажу, зокрема здійснення

інформаційного забезпечення щодо цінової ситуації, кон'юнктури ринку, тарифів на перевезення, зберігання, види обслуговування тощо;

— сприяння у розширенні внутрішнього та зовнішнього ринків збуту продукції, ґрунтуючись на розширенні партнерських зв'язків з міжнародними компаніями та товарними біржами інших країн.

Висновки. Регіональний біржовий ринок зерна – це система регіональних товарно-грошових відносин між учасниками цього ринку на підставі укладення та виконання стандартизованих умов біржових договорів на зерно у відповідності до правил товарної біржі.

Функціонування регіонального біржового ринку зерна має базуватися на наступних принципах: прозорість; створення розвиненої інфраструктурної мережі; впровадження механізмів щодо забезпечення ефективного підвищення доходів учасників ринку; створення інформаційної біржової системи; недопущення несумлінної конкуренції; збільшення фінансових ресурсів, що спрямовуються на кредитування підприємств агропромислового комплексу за рахунок укладення форвардних біржових угод; здійснення контролю за прозорістю ринку.

Важливими економічними інституціями, які здатні сприяти швидкій адаптації національного аграрного ринку до умов СОТ, разом з оптовими ринками та обслуговуючими кооперативами є товарні біржі. При ефективно діючому біржовому аграрному ринку роль держави зводиться до контрольної-наглядової функції. Вільне й прозоре ціноутворення на сільськогосподарську продукцію завдяки ефективно діючим біржовим інституціям є передумовою повноцінного функціонування агропромислового комплексу в умовах ринкової економіки та об'єктивного цінового моніторингу на сільськогосподарську продукцію.

Література.

1. Большой энциклопедический словарь/[Сост. В.М. Макаров и др.]– М.: Флинт, 1991. – 652, [1] с.
2. Буренин А. Н. Фьючерсные, форвардные и опционные рынки/Буренин А.Н.- М.: Тривола, 1995.- 240с.
3. Губський Б.В. Біржові технології ринку/Губський Б.В. – К.: Нора-прінт, 1997. – 296с.
4. Дмиткур Б.П. Організація біржової діяльності в агропромисловому комплексі: навч. посібник/ Дмиткур Б.П. -

К.Либідь, 2001.- 344 с.

5. Закон України “Про товарну біржу” від 10 грудня 1991 року №1956-12./ Верховна рада України. – 1992.- 139, [10] с.

6. Иващенко А.А. Товарная биржа (за кулисами биржевой торговли)/ Иващенко А. А. - М.:1991.- 272 с. – (Международные отношения).

7. Механізм біржової торгівлі продукцією АПК – елемент ринкової інфраструктури. / під ред. Шпичака О.М. – К.: 1995. – 86 с.

8. Основи формування та функціонування аграрного ринку: навчальний посібник/[Брюховецький І.М. Пономаренко Н.М. Маслак О.М. та інші; за ред. проф. Брюховецького І.М. – К.: 2000. – 122 с.- (Учбово-методичний центр)

9. Солодкий М.О. Біржовий ринок /Солодкий М.О.- К.:Джерела М, 2001.- 336 с.

10. Сохацька О.М. Біржова справа: підручник/ Сохацька О.М.. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 602 с.

11. Товарні біржі в Україні: Аналіз діяльності, законодавче поле, перспективи розвитку/[П.Т. Саблук, О.М. Шпичак]/ за ред. П.Т. Саблука, О.М. Шпичака.- К.: Фірма “ВПОЛ”, 1997. – 427 с.

12. Штиллих Отто. Биржа и ее деятельность./ Штиллих Отто – СПб., 1992. – 303 с.